

DE REFORMATIE

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

Jaargang 59, no. 5

29 oktober 1983

HOOFDARTIKEL

Op bezoek in Griekenland II

De prediking in de GEC

In de eredienst van de Greek Evangelical Church, zo bleek ons als deputaten buitenlandse kerken bij ons bezoek aan Griekenland in mei/juni 1983, staat de prediking *centraal*. Gewoonlijk duurt de dienst ruim een uur, waarvan ongeveer een half uur in beslag genomen wordt door de preek.

Uit gevraagde samenvattingen kregen wij de indruk dat men in de preek dicht bleef bij de tekst, die min of meer van vers tot vers werd uitgelegd. In de grote kerk te Katerini hoorden we de eerste zondag 's morgens Ds. A. Elias preken over Mattheüs 6 vanaf vers 19. Een volle kerk, waarbij jong en oud aanwezig was en aandachtig luisterde!

's Avonds woonden we een dienst bij in de kleinere, meer dorpse gemeenschap te Melotopos, waar Ds. D. Marmaras de leiding had, terwijl de evangelist (thans inmiddels als predikant bevestigd te Akropotamos) G. Yfantides preekte over 1 Johannes 1, met sterke nadruk op de antithese tussen licht en duisternis.

De tweede zondag hoorden we 's morgens een preek van de oude dominee M. Kyriakakis in de 'eerste' kerk te Athene over de eerste verzen van Psalm 40. Hij legde uit dat heel de heilsweg van de christen (ellende, verlossing en dankbaarheid) in deze verzen was vervat.

In de avonddienst in Nikaea ging Ds. N. Landrou voor. Deze preekte niet over één tekst, maar hield een thema-prediking over het loon van het geloof, aan de hand van enkele passages uit de zeven brieven van Openbaring 2 en 3. Uit de gesprekken bleek dat men het er over eens was dat de prediking *Christus-prediking* behoort te zijn. Wel waren sommige predikanten van mening dat er dieper in de Schrift gegraven moest worden.

Kerkgebouw van de Eerste Grieks Evangelische kerk te Athene, vlak bij de Areopagus en de Akropolis. Enkele kerkgangers, w.o. rechts: Mr. A. Koulouris.

INHOUD: *Hoofdartikel*: Op bezoek in Griekenland, II. *Kort gehouden*: De leest van de dominees. *Uit de Schrift*: De dag des HEREN komt zeker! (MOZES en ELIA). *Kerkelijk leven*: Kerkelijke correspondentie: *Kunst*: Dood en leven bij Courbet, (slot). 4. Courbets doel: 'levende' kunst.

De diepgang van de prediking hangt ook samen met de aard van de opleiding van de predikanten. Men heeft zelf een Bible School in Kifisia, ten Noorden van Athene, een tweejarige opleiding na de high-school. Men wil daar graag een driejarige opleiding van maken. De lessen worden gegeven door de predikanten van de GEC zelf, maar het geheel staat onder supervisie van de European Mission Fellowship.

Maar deze opleiding is niet voldoende voor de predikanten. Daarom moet er een aanvullende opleiding worden gezocht. Vroeger had men zelf een 'peripathetische school', d.w.z. dat een aantal studenten van de ene predikant naar de andere reisde en bij elk een bepaalde periode les ontving. Die school functioneert op het ogenblik niet.

Daarom moeten de a.s. predikanten naar het buitenland, naar Schotland, Canada of de Verenigde Staten. Men heeft opleidingen gevolgd in Edinburgh (b.v. bij de Free Church of Scotland), Toronto, Boston of Grand Rapids. Niet onmogelijk is dat in de toekomst ook aan het Theological College van de Canadian Reformed Churches wordt gedacht.

De liturgie

In alle kerken die we bezocht hebben werden drie kerkdiensten belegd, twee op de zondag en één op een avond in de week. Soms was deze laatste samenkomst wat informeler dan de zondagse diensten (zoals we meemaakten bij Ds. S. Kaloterakis in Thessalonica), soms had de dienst hetzelfde karakter als die op de zondag (zoals onze ervaring was bij Ds. J. Manousarides in Piraeus).

De normale gang van zaken is dat de eredienst de elementen bevat van lofzang, schriftlezing, dienst der gebeden en prediking.

De liederen die gezongen worden komen uit

een bundel van 438 hymnen. Daarin staan verscheidene bekende liederen (o.a. ons Gezang 29, De kerk van alle tijden, en Gezang 31, Dankt, dankt nu allen God) en ook een aantal Psalmen. Op Cyprus worden uitsluitend de 150 Psalmen gezongen, zonder begeleiding.

In de kerken van Griekenland zelf zingt men steeds met begeleiding. De kerk te Katerini bezit een fraai mechanisch kerkorgel, in West-Duitsland gebouwd.

Zowel in de kerk te Katerini als in de eerste kerk te Athene trad tevens een goed geschoold kerkkoor op.

De mid-weekdiensten zijn nogal verschillend. In Thessaloniki vertelde een van de gemeenteleden in deze dienst over een bezoek dat hij gebracht had aan de zusterkerk op Cyprus. Een ander rapporteerde over het bijwonen van een evangelisatiecongres in Amsterdam. De mid-weekdienst van de tweede kerk te Athene bestond uit een soort bijbelstudie-uur, onder leiding van de predikant, Dr. E. Smbraos. Vóór de mid-weekdienst in Thessaloniki maakten we een *prayer-meeting* mee: een vergadering van een aantal gemeenteleden, die om de beurt hardop voor verschillende personen en zaken baden. De onderwerpen bleken bij navraag door de predikant te zijn opgegeven, maar de gemeenteleden (meest vrouwen) hoefden zich daartoe niet te beperken.

Opmerkelijk is ook nog dat men in de derde kerk te Athene (waar Ds. Ph. Cambouropoulos predikant is) na de diensten waarin Avondmaal is gevierd, gezamenlijk pleegt te lunchen. Men noemt dat een soort *agapè*. De Avondmaalsviering vindt in de regel om de twee maanden plaats.

Verdere activiteiten

De gemeentelijke activiteiten concentreren zich vooral op drie punten.

In de eerste plaats wordt nadruk gelegd op *bijbelstudie*. In verschillende gemeenten zijn groepen, vooral van vrouwen en van jonge mensen, die onder leiding van de predikant samenkomen om bijbelgedeelten te bespreken.

Verder wordt veel aandacht besteed aan de opvang van de *jeugd*. Er zijn twee zomerkampen, nl. in het Noorden in Leptokaria en in het Zuiden in Kalamos. In een prachtige omgeving liggen internaten, waar in de zomermaanden kampen worden georganiseerd voor jongens en meisjes. Ontspanning en bijbelstudie wisselen dan elkaar af. Tevens wordt elk jaar in de maand september een jeugdconferentie georganiseerd.

In de derde gemeente te Athene hadden we het genoegen, op zaterdagavond een jeugdvergadering bij te wonen. Onder leiding van de predikant werd

DE REFORMATIE

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

KERNREDACTIE: DR. K. VELING (eindredacteur), DS. C. J. SMELIK, DR. W. G. DE VRIES.

BREDE REDACTIE: PROF. DRS. D. DEDDENS, PROF. DR. J. DOUMA, PROF. J. KAMPHUIS, PROF. DR. C. TRIMP, DS. C. J. SMELIK, DR. K. VELING, DR. W. G. DE VRIES.

Alle stukken bestemd voor de Redactie aan: K. Veling, Postbus 99, 8050 AB te Hattem.

ADMINISTRATIE: Uitgeverij Oosterbaan & Le Cointre B.V.
Postrekening 406040 - Postbus 25, 4460 AA Goes - Tel. (01100) 15591
Advertenties 35 cent per mm. Contracttarief op aanvraag.
Advertenties (01100) 27555, toestel 10.

Zonder schriftelijke toestemming van de uitgever is het niet toegestaan artikelen uit dit blad over te nemen.

Abonnement: f 69,— per jaar — Buitenland: f 121,20 per jaar (zeepost).

Losse nummers f 1,25 (excl. porto).

daar een bijbelgedeelte vers voor vers besproken. Het onderwerp was Filippenzen 2. In de discussie werd veel aandacht besteed aan de verhouding tussen Gods verkiezing en onze verantwoordelijkheid (n.a.v. vers 12 en 13). Aangezien deze bespreking grotendeels voor ons in het Engels werd vertaald, konden we nagaan dat de discussie op behoorlijk niveau stond, en dat de leiding van Ds. Ph. Cambouropoulos goed en schriftuurlijk was.

De omgang van de jeugd onderling leek ons goed en ongedwongen. Na afloop van de bijbelstudie bleef men nog voor wat ontspanning bij elkaar en ook voor het in gereedheid brengen van de zaal voor de gezamenlijke lunch op de volgende dag.

Naast deze activiteiten wordt ook aandacht geschonken aan het werk van de zondagsschool. In alle gemeenten ontvangen de jonge kinderen voor de kerkdienst van zondagmorgen onderwijs in diverse klassen van de zondagsschool. Een derde punt waar men veel aandacht aan geeft naast bijbelstudie en jeugdwerk is de *evangelisatie*. Er zijn tien evangelisten werkzaam, terwijl men ook

KORT GEHOUDEN

De leest van de dominees

Het is inderdaad opvallend dat gereformeerde predikanten minder dan voorheen bestuurszetels vulden in organisaties op politiek terrein. Van Middelkoops constatering in het ND van 24 augustus 1983 is juist. Maar of zijn interpretatie correct is, lijkt me dubieus.

Hij zoekt de reden in een tanende belangstelling voor staatkundige aangelegenheden. Maar een blik in het handboek leert dat de dominees — globaal gesproken — ook niet te vinden zijn in bestuursfuncties op andere terreinen, zoals dat van het onderwijs, het maatschappelijke leven of de wetenschapsbeoefening.

Het tijdgebrek van predikanten, nu hun taak zeker niet lichter wordt en er veel kerken vacant zijn, zou daarom wel eens een belangrijker oorzaak kunnen zijn voor hun terughoudendheid buiten de ambtelijke taak dan Van Middelkoop meent.

Interessanter is natuurlijk de vraag of de gesignaleerde situatie moet worden betreurd. Zonder enige twijfel wel, voorzover predikanten weinig belangstelling zouden hebben voor staat en maatschappij. Maar wanneer dienaars van het Woord zich enigszins op de achtergrond houden als er bestuursfuncties van gereformeerde organisaties te verdelen zijn, omdat ze bedenken dat schoenmakers zich allereerst bij hun eigen leest moeten houden, dan is er ook wel iets vóór te zeggen.

Activiteiten op het brede terrein van de cultuur vragen een gelovige inzet, maar dat betekent niet dat ze — zoals in de Roomse traditie — de zegen van een 'geestelijke' of een 'heiliging' door de theologie behoeven.

Het ware zeker te wensen dat er meer predikanten gelegenheid zouden vinden zich ook in te zetten in gereformeerde organisaties, maar niet omdat het ene ambt geestelijker zou zijn dan het andere.

Een mooie verdediging van onze predikanten, zult u misschien denken. Wacht nog even.

Er is één gereformeerde organisatie waarin predikanten zeldzaam zijn (heus niet alleen in het bestuur) en waarin ze in ieder geval wél thuis horen, namelijk het Gereformeerd Wetenschappelijk Genootschap. De theologische opleiding is een wetenschappelijke, en hoewel natuurlijk niet elke dominee regelmatig mogelijkheden vindt voor fundamenteel wetenschappelijk onderzoek, evenmin trouwens als andere academici, toch is hij theoloog.

En dus wordt in het GWG ook op zijn leest getimmerd. Bij die leest zou hij zich wel meer kunnen houden, ook ten bate van anderen.

K. VELING

Kerkgebouw van de grootste Griek Evangelical Church te Katerini. Voor het gebouw v.l.n.r.: Ds. A. Elias en oud. G. Kantartzis.

veel waarde hecht aan het persoonlijk getuigenis van de kerkleden. Men is ervan overtuigd dat er in Griekenland grote mogelijkheden zijn voor de evangelie-verkondiging.

In Katerini is een ouderling, G. Kantartzis, al jarenlang bezig, een maandelijks evangelisatiekrant rond te zenden aan niet minder dan 60.000 adressen, waaronder veel Grieks-orthodoxe priesters. Hij krijgt daar veel reacties op, dikwijls van positieve aard.

Wat de zending betreft: in Sentani op Irian Jaya had men tot voor kort een zendeling, Ds. Costas Macris, maar deze moest om gezondheidsredenen repatriëren. Zijn zoon bekwaamt zich nu om t.z.t. dit werk over te nemen.

Wij noemden al het maandelijks magazine 'Astir tis Anatolis'. Daarnaast is er een tweemaandelijks jeugdblad 'Ouranio tokso' (De Regenboog), een blad dat door heel Griekenland verspreid wordt en ook in publieke leeszaal ligt. Het is het oudste jeugdmagazine dat in Griekenland gevonden wordt.

Vertaalwerk

Hoewel het vertaalwerk niet direkt kerkelijke arbeid is, maar meer op particulier initiatief geschiedt, is het toch voor de Greek Evangelical Church en zijn ontwikkeling van het grootste belang. Men poogt dan ook het vertalen van reformatorische lektuur in meer kerkelijk officiële banen te leiden.

Op het ogenblik is oud. A. Koulouris (een theologisch goed onderlegd man in Athene) bezig met de vertaling van de Institutie van Calvijn in het Grieks. Het werk daaraan vordert langzaam. Op het moment van ons bezoek aan Griekenland was het eerste boek juist in drukproef gereed, terwijl het tweede boek voor 60 % was vertaald.

Ook de Griekse predikanten zelf zagen het grote belang van dit vertaalwerk in. Er is een schreeuwende behoefte aan goede gereformeerde lektuur in het Grieks, en momenteel is op dit gebied vrijwel niets te vinden.

Oecumenische betrekkingen

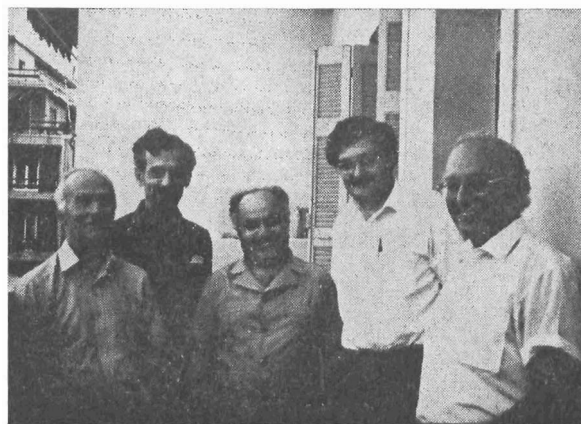
De Greek Evangelical Church onderhoudt geen zelfstandige betrekkingen met andere kerken. De figuur van kerkelijke gemeenschap of kerkelijk contact kent men niet. Daarom heeft men ook geen regels van synodewege voor het onderhouden van betrekkingen met kerken in het buitenland. Lange tijd heeft de GEC helemaal geïsoleerd gestaan. Men vormde een verdwijnende kleine minderheid tegenover de grote volkskerk van Griekenland, de Grieks Orthodoxe kerk, waar vrijwel iedereen lid van is, tot zelfs communisten toe.

Toen in 1948 de wereldraad van kerken werd opgericht (WCC) meldde de GEC zich, in de hoop dat men van buiten af wat steun, vooral morele steun, zou kunnen krijgen.

Via de WCC is men ook aangesloten bij de World Alliance of Reformed Churches (WARC) en de Counsel of European Churches (CEC). Vooral dit laatste bleek een 'slappend' lidmaatschap te zijn. Sommige predikanten wisten zelfs van het bestaan van deze organisatie niets af.

Meer dan eens is het lidmaatschap van de WCC in discussie geweest, ook op synoden. Op de laatste synode kon een voorstel, uit de WCC te treden, niet in stemming komen omdat het formeel niet op de agenda van de synode geplaatst was.

Het is zeer waarschijnlijk dat de volgende synode deze zaak opnieuw bespreekt. Een van de predikanten vertelde ons dat het toch eigenlijk onbestaanbaar is dat een kerk die in alles gehoorzaam wil zijn aan de Heilige Schrift tevens lid kan zijn van een zo vrijzinnige organisatie als de WCC. Hij was bezig een voorstel voor te bereiden voor de komende synode voor uittreding. Het was voor hem geen vraag dat dan tegelijk ook gebroken zou moeten worden met de WARC, als uitvloeisel daarvan.

Deputaten voor de buitenlandse betrekkingen van de Greek Evangelical Church, bij het kerkgebouw te Piraeus. V.l.n.r.: Ds. N. Landrou (voorz.), Ds. Ph. Cambouropoulos (secr.), Ds. J. Manousarides, Ds. J. Yfantides en Mr. A. Koulouris.

Maar op onze opmerking ter deputatenvergadering dat het licht zich niet met de duisternis verdraagt, kwam ook de reactie van een der aanwezigen dat in de duisternis van de Wereldraad toch hier en daar nog wel een lichtpuntje te ontdekken was.

Ongetwijfeld had Dr. C. v.d. Waal gelijk, toen hij in 'Gij kustlanden' (Goes, 1974, p. 22) schreef:

'Dat de Wereldraad zelf ook sceptisch staat tegenover zogenaamde 'proselieten-makerij' is bekend. Daarom kan voor de Griekse Evangelische Kerk het lidmaatschap van de Wereldraad slechts een *verzwakking* van haar positie betekenen, afgezien van de eventuele verdere nivellerende invloeden waaraan men zich op deze wijze blootstelt'.

Het zou een belangrijk *winstpunt* zijn, wanneer de komende synode van de GEC inderdaad besluiten kon, het lidmaatschap van de WCC te beëindigen!

De komende synode van de GEC krijgt trouwens met nog meer 'oecumenische zaken' te maken. De RES (gereformeerde oecumenische synode) heeft aan deze kerken ook het lidmaatschap aangeboden. Het is bekend hoezeer de synodale kerken in Nederland in deze synode een rol spelen. Het is te hopen dat dit aanbod afgewezen wordt.

Misschien kunnen de contacten met de GEC vanuit Nederland worden voortgezet, en kan het op den duur komen tot een nauwere relatie. Het zou ook niet onmogelijk zijn dat binnen afzienbare tijd een *tegenbezoek* wordt gebracht.

Ook is door ons de ICRC ter sprake gebracht, de International Conference of Reformed Churches. Men weet: de constituerende vergadering daarvan werd in 1982 te Groningen gehouden en de eerste conferentie zal D.V. in 1985 in Edinburgh plaats vinden.

Het is te vroeg om conclusies te trekken wat deze oecumenische zaken betreft, maar wij willen wel graag de wens uitspreken, zoals wij dat ook in Griekenland hebben gedaan, dat de GEC zich in dit opzicht in goede gereformeerde zin mag ontwikkelen.

Slotartikel

In een laatste artikel willen wij nog graag enkele slotopmerkingen maken over de Griek Evangelical Church, en daarnaast nog enige aandacht geven aan een bepaald aspect van onze reis, nl. het feit dat wij op verscheidene plaatsen de voetsporen van de apostel Paulus hebben gedrukt.

Groningen

K. DEDDENS

UIT DE SCHRIFT

De dag des HEREN komt zeker! (MOZES en ELIA)

Gedenkt de wet van Mozes, mijn knecht, die Ik hem op Horeb geboden heb voor gans Israël, inzettingen en verordeningen. Zie, Ik zend u de profeet Elia, voordat de grote en geduchte dag des HEREN komt. Hij zal het hart der vaderen terugvoeren tot de kinderen en het hart der kinderen tot hun vaderen, opdat Ik niet kome en het land treffe met de ban.

Maleachi 4 : 4-6

Het slot van de profetie van Maleachi is wel aangrijpend ernstig. In de eerste verzen van dit laatste hoofdstuk heeft Maleachi het volk Israël voorgehouden dat de dag des HEREN komt. Bij alle twijfel of de Here de vromen wel zegent en de goddelozen straft, stelt Maleachi nadrukkelijk dat de dag des HEREN zeker komt, waarin de eindafrekening zal plaats hebben. We vinden deze gedachte bij alle profeten. Hoe kan het ook anders? Dat wil Maleachi nu nog op een bepaalde manier zijn volk voorhouden, om daarmee zijn profetische boodschap te beëindigen. De dag des HEREN komt zeker! Het kan niet anders. Voor deze laatste extra verzekering gaat de profeet nu Mozes en Elia ter sprake brengen.

Laten we dus goed vasthouden wat het punt is waar het om gaat. Gods werk heeft voortgang tot eeuwig behoud van de vromen en tot eeuwig oordeel voor de goddelozen. Daar mag nooit aan getwijfeld worden, want de dag des HEREN waarin dat eeuwig in vervulling gaat, komt zeker! In dat raam wordt iets gezegd van Mozes en Elia.

Allereerst dan Mozes. Gedenkt de wet van Mozes, mijn knecht, wie Ik op Horeb voor geheel Israël inzettingen en rechten heb bevolen (vertaling K.V.). Dat betekent: u, o mijn volk, moet mijn geboden bewaren, want dat is uw leven. Maleachi zal vooral gedacht hebben aan Deut. 4. Daar lezen we dat Mozes op die wijze het volk Israël de wet inscherpt. Hoor de inzettingen en verordeningen die ik u leer na te komen, opdat gij leeft (vers 1).

Dat de Here zijn volk de wet geeft met het bevel die na te leven is een geweldige rijkdom. Waar dat gebeurt, ontplooit zich het leven. Want God heeft beloofd het leven te schenken als loon op de gehoorzaamheid. Doe dat en gij zult leven.

Dat is geen verdienste, maar beloning uit genade. Dat is nu de rijkdom van het genadeverbond. Dit is de weg naar het eeuwige leven in de komende Christus. Dat betekent dat God bij de wetgeving door Mozes reeds voor ogen had de grote dag van de voleinding, waarin het openbaar zal worden dat het de vromen wel gaat. De dag des HEREN komt zeker. Dat lag al vast, toen Mozes de wet ontving en doorgaf aan het volk Israël. Voor de vromen zal het eeuwig goed zijn. Maleachi mag volkomen terecht opwekken om Gods geboden uit dankbaarheid na te leven. Het vooruitzicht van eeuwig leven is zeer schoon. Wat God bij Mozes al beloofde blijft dus van kracht. God gaat voort de weg te banen naar de verlossing.

Dat nu gaat Maleachi nog verder uitwerken en benadrukken. De profeet grijpt niet alleen terug naar vroeger (Mozes), hij ziet ook vooruit. God zal de grote werken van het genadeverbond voortzetten in verlossingsdaden die straks komen. God zal nl. zenden de profeet Elia, voordat de grote en geduchte dag des HEREN komt. Dus is de komst van Elia ook weer een verder heenwerken naar die grote dag, die zeker komt om eeuwig recht te doen aan de gelovigen.

Moest Elia dan nog komen toen Maleachi leefde? Neen, zo niet. Maar hier wordt bedoeld op Johannes de Doper, de tweede Elia (zie Luc. 1 : 17 en Matth. 17 : 10-13).

Wat betekent dat in dit verband? Wel, Elia was de handhaver van de wet. Elia predikte dan ook wel zware oordelen in verband met de afval van het volk, en hij riep op tot geloof en bekering. Maar de achtergrond daarvan was toch dat God zo de weg baande naar de voortgaande verbondszegen (zie bv. het slot van het Karmeldrama, 1 Kon. 18). Ook door Elia ging God voort naar de voleinding der eeuwen. Ook in de profetische arbeid van Elia kwam uit het getuigenis: De dag des HEREN komt zeker. Het was tot diepe vertroosting voor Gods vrome kinderen.

Nu zegt Maleachi: De Here zal zenden een tweede Elia. nl. Johannes de Doper. Hij zal in de lijn van Elia profetisch bezig zijn. Ook zijn oordeelsprediking zal lang niet mals zijn! Maar de achtergrond is ook daar weer: de weg voor Christus banen tot eeuwig behoud van de vromen.

Wanneer dus die tweede Elia komt bewijst God opnieuw dat Hij voortgaat naar de grote en geduchte dag des HEREN. Kinderen Gods. weet getroost, de eeuwige vrede komt, en de goddelozen zullen het nooit winnen! Ja, door Johannes zullen ouders en kinderen elkaar weer vinden. Wat uit elkaar geslagen is in gezin en kerkgemeenschap, wordt weer hersteld. Zo gaat God voort in het genadeverbond met zijn verlossingswerk. Gods

kinderen kunnen blij zijn en vol hoop en goede moed voor de toekomst. Doet God niets voor de vromen? Wie durft dat nu nog te beweren?

Zo staat Maleachi tussen Mozes en de tweede Elia. Hij is de verbindingschakel tussen Mozes en Johannes de Doper. En het is alles vol van de komende Christus; daarom is het ook vol van de grote en geduchte dag des HEREN.

Mozes en Elia komen dan ook weer naar voren op de berg der verheerlijking. Ze komen zelfs terug in Openb. 11.

Zullen ook wij moed houden, gelovende dat het de vromen wel zal gaan? Wat wij heden ten dage meemaken schijnt er wel mee in tegenspraak. Het is al net als in de tijd van Maleachi. Maar we scheppen moed, voor onze gezinnen en voor de kerkgemeenschap.

En tenslotte: zal die grote dag des HEREN ook tot oordeel zijn? Zeer zeker. Het laatste woord van de laatste oudtestamentische profeet is het slaan van God met de banvloek. Dat zal gebeuren als God de straf en de wraak voltrekt in het verbond. De ongelovige Joden hebben het ondervonden. Het was er al in de tijd van Mozes (zie Lev. 26 en Deut. 28). Het was er bij Elia; het was er bij Johannes de Doper; het was er al in de dagen toen Jezus op aarde was. En het gaat door, elke dag.

Moeilijk te verteren dit alles? God is wel zeer groot. Onbegrijpelijk. Maar voor het geloof is deze boodschap toch eeuwig rijk. De voleinding komt.

Ommen

F. MUL

Bod Gevraagd.
 'Onze Gouden Eeuw',
 3 dln. Door Dr P. Muller.
 'De Steenen Spreken',
 5e druk.
 Vaderlandsche Kerk-
 geschiedenis, 3 dln.
 Door G. v.d. Zee.
 De Bijbel en het Christen-
 dom, 4 dln. Door Dr
 G. Stemberger.
 Van Goor's Encyclopedisch
 Woordenboek der
 Godsdiensten.
 J. Bouwhuis, Dennenweg 1,
 Bergentheim.
 Tel. 05233-1561.
 's Avonds 6-7 uur.

Kerkelijke correspondentie

Kerkelijke 'correspondentie' betekent niet alleen briefwisseling tussen kerken. De bedoeling van dit woord strekt verder; het gaat om allerlei vorm van kontaktoefening tussen kerken, die door dezelfde belijdenis met elkaar verbonden zijn, maar elkaar niet binnen één kerkverband ontmoeten. Dergelijke 'correspondentie' vindt plaats met gereformeerde kerken in het buitenland. Zij krijgt, naast de schriftelijke kontaktoefening, gestalte in het aanvaarden van elkaars attestaties, kanselruil, meeleven met en bemoediging resp. vermaning van elkaar, bezoeken van elkaars synodes door middel van afgevaardigden, konkrete hulpverlening, etc.

Vroeger hadden wij in de kerkenordening een apart artikel voor deze zaak (art. 48). Toen had die 'correspondentie' allereerst betrekking op binnenlandse kerken die, in de dagen van de Republiek, elkaar nooit op een generale synode konden ontmoeten. De kontaktoefening hield op bij de partikuliere of provinciale synoden. Artikel 48 bepaalde in die tijd, dat het elke (particuliere) synode zal vrijstaan om correspondentie te verzoeken en te houden met haar genabuurde synode of synoden, 'in welke forme, als zij meest profijtelijk achten zullen voor de gemene stichting'.

Men zond afgevaardigden naar elkaars vergaderingen om op die manier zaken van algemeen belang te behartigen, b.v. de bijbelvertaling of de invoering van een nieuwe psalmberijming.

Déze vorm van kontaktoefening kennen wij niet meer; na de Afscheiding van 1834 was het voor de gereformeerde kerken weer mogelijk om bijeen te komen in generale synode.

Toch hebben we de wat ouderwetse term 'correspondentie' in het kerkelijk spraakgebruik bewaard; we hebben dan het oog op de kontaktoefening met kerken in het *buitenland*.

Ieder zal verstaan dat het hier om een mooie én moeilijke zaak gaat.

Mooi — omdat het een buitengewone ervaring is om ook buiten de grenzen van eigen land belijders van hetzelfde geloof te mogen ontmoeten. Daarvan gaat een grote bemoediging uit.

Moeilijk — omdat het soms niet meevalt om aan het oefenen van kontakt over grote afstanden een reële, zinvolle vorm te geven, die past bij het peil waarop de kerk van Christus te leven heeft. Iedere kerk ontvangt haar eigen geschiedenis, problemen, gebruiken, sfeer. Mogelijkheden van misverstaan van elkaar zijn groter en het echte mee-

leven met elkaar is moeilijker dan met kerken in eigen land.

Artikel 37 van onze Kerkorde bepaalt o.m. het volgende:

'Met kerken van gereformeerde belijdenis in het buitenland zal, zoveel mogelijk, kerkelijke gemeenschap geoefend worden. Op ondergeschikte punten van kerkorde en kerkelijke praktijk zullen buitenlandse kerken niet veroordeeld worden'. Dit is een oude en belangrijke bepaling, die de flexibiliteit in de kontaktoefening garandeert.

Zoals aan de lezer bekend zal zijn, hebben onze deputaten die namens de synode deze betrekkingen met kerken in het buitenland behartigen, een grote hoeveelheid werk te verzetten. De correspondentie beperkt zich de laatste tijd niet tot kerken die ontstaan zijn door emigratie van eigen broeders en zusters (Canada, Australië, Zuid-Afrika) of door eigen zendingswerk (Oost-Soemba). Er worden ook, op verschillende niveau's, betrekkingen onderhouden met kerken, die niet van de Nederlands-gereformeerde, maar van de presbyteriaanse kerkfamilie zijn (Korea b.v.). Taalverschil, onderscheidenheid van confessionele geschriften en kerkordes, kulturele afstand en historische vormverschillen doen zich dan des te meer gelden.

Wat mogen wij verwachten?

Wat mogen wij nu van zulke kontaktoefeningen verwachten? In ieder geval meer dan het van tijd tot tijd uitruilen van beleefdheden op elkaars synoden. Dat zou een zware investering zijn voor een produkt van vrij geringe waarde.

Is de bedoeling van dergelijke correspondentie dan wellicht, dat de buitenlandse kerken kunnen profiteren van onze mogelijkheden, inzichten, wijsheden en verworvenheden?

Wij willen dit aspekt niet graag missen, maar het lijkt ons onjuist om daarover nu al te spreken. Het is ons namelijk net iets te zelfgenoegzaam, op dit moment. Wanneer wij op deze lijn nog even zouden doorgaan, vallen wij in dezelfde fout, die de Nederlanders in de buitenlandse politiek nogal eens maken: het kleine landje aan de Noordzee zal wel eens vertellen hoe het eigenlijk moet in de wereld. Dat is de pedanterie van een bekrompen mens; hij kan alleen vanuit zijn eigen patroon denken en vervalt al snel in zedenmeesterij.

Nederland heeft inderdaad een rijke kerkge-

schiedenis mogen ontvangen en de gereformeerde theologie heeft metterdaad naar vele landen goede, reformatische inzichten mogen exporteren. Maar dat feit geeft ons nog niet het recht onszelf als een soort moederland te beschouwen. Het Woord van God is niet bij ons begonnen en het heeft ook niet alleen óns bereikt (Vgl. 1 Kor. 14 : 36). Wij zijn niet de gereformeerde modelboerderij, waarvan buitenlanders zoveel 'leren' kunnen. Niet alleen de buitenlandse kerken hebben hun eigen geschiedenis gekregen; ook wij zijn op een heel bepaalde manier geleid en die eigen geschiedenis heeft ons meer dan wijzelf vaak vermoeden, gestempeld. Allerlei vormen en manieren zijn historisch bepaalde vormen en manieren: typisch voor Nederland, maar daarom nog niet normatief voor heel de wereld.

Daarom herhalen wij onze vraag: wat mogen wij van de correspondentie met buitenlandse kerken verwachten?

Allereerst dit, dat wij door die ándere tradities ons laten aanspreken en, waar mogelijk, daardoor verrijkt worden.

Wie een dergelijke correspondentie aangaat, moet bereid en in staat zijn om over zijn eigen grenzen heen te kijken. Hij moet trachten zich in te leven in de problemen die men in het buitenland te verwerken kreeg en hij moet vandaaruit de oplossingen van die problemen trachten te verstaan. Luisteren voordat men gaat spreken is zeker hier een zaak van schriftuurlijke wijsheid (Spr. 17 : 27; 18 : 13).

Wanneer wij die wijsheid ons eigen maken, mogen wij van kerkelijke correspondentie ook verwachten dat buitenlandse kerken zullen proberen zich in ónze problemen in te leven en dat zij ons zullen helpen in het oplossen daarvan. Ieder krijgt zijn eigen strijd te strijden — ook de kerk in Nederland. Soms moet de kerk door lange, eenzame en diepe dalen gaan. Wat een verkwikking kan het dan zijn, wanneer wij vanuit het buitenland bemoedigd of gekorrigeerd worden door broeders, die vanaf hún plaats tot meerdere objectiviteit in staat zijn en minder last hebben van de emoties, die iedere strijd onvermijdelijk oproept.

Voorbeelden uit de geschiedenis

Wij willen het bovenstaande graag wat concreter maken en illustreren met een paar voorbeelden.

Toen in het jaar 1926 de gereformeerde kerken in Nederland opkwamen voor het gezag van de Heilige Schrift, tegenover de twijfelvragen van dr. J. G. Geelkerken, overstemde het geluid van spot en protest vele malen de instemming met dit beleid van de synode van Assen. Toch betrof het hier

niet een binnen-kerkelijke Nederlandse aangelegenheid, waarmee de gereformeerden zich maar moesten zien te redden. Want de Schrift is niet van de gereformeerden. Wie opkomt voor de gelding van het schriftgezag, komt op voor dé zaak van iedere kerk, die zich niet 'ten onrechte kerk noemt' ('zich met de naam der kerk bedekt', zeiden we vroeger, art. 29 N.G.B.). Dan moeten dergelijke kerken niet toekijken, maar zij moeten bemoedigen — ook al gaat het geding zelf haar naar de kerkrechtelijke aspecten niet rechtstreeks aan.

Het moet dan ook wel een verkwikking geweest zijn voor de toenmalige generatie, dat temidden van alle hoon en smaad in eigen land *Die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika* in 1927 zich achter het besluit van de Asser synode stelde. Dat was andere taal dan die van dr. J. P. Versteeg die, over 'Assen' sprekende, in 1980 ten aanzien van de christelijke gereformeerde synode verklaarde: 'Het is verheugend dat onze synoden zo'n uitspraak nooit hebben gedaan en voorzover ik het zien kan ook nooit zullen doen'. Maar dit terzijde. Het gaat ons nu om 1927.

Eer we echter twintig jaar verder zijn, zijn er op dit vlak ook andere verschijnselen waar te nemen.

In 1944 vindt de vrijmaking plaats, na jaren van moeite en strijd. Wanneer Nederland een jaar later uit de oorlog te voorschijn komt, dringt ook het drama van de kerkstrijd tot de buitenlandse kerken door. Het was toen uiterst teleurstellend, dat afgevaardigden van onze grote buitenlandse zusterkerken in Amerika en Zuid-Afrika zonder nader onderzoek partij kozen tegen de vrijgemaakte kerken en zakelijk akkoord gingen met de zgn. vervangingsformule van 1946. Dat waren de dagen waarin de plannen voor de zgn. Gereformerd Oecumenische Synode werden omgezet in daden. Bij die gelegenheid heeft men zich in grote lichtvaardigheid schuldig gemaakt aan een partijdig oordeel over de Nederlandse kerkelijke situatie. Dat was nu typisch in strijd met alles wat men van corresponderende kerken verwachten mocht. Het heeft diverse verhoudingen grondig bedorven en de gereformeerde emigranten voor grote problemen gesteld.

Toch is ook dit niet het einde van het verhaal. Want *Die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika* heeft al jaren geen rechtstreeks contact meer met de syn.-gereformeerde kerken in Nederland. De bezwaren tegen de gang van zaken binnen laatstgenoemde kerken werden in Zuid-Afrika op 't laatst zo groot, dat in 1976 het definitieve afscheid kwam.

Vanzelfsprekend kwamen nu de in 1944 vrijgemaakte gereformeerde kerken wat scherper in beeld. Zuid-Afrika wilde de betrekkingen tussen hen en ons graag normaliseren, terwijl ook onzerzijds met verlangen werd uitgezien naar het opnieuw beoefenen van het oude, vooroorlogse contact. Wat dat betreft, waren wij allebei blijkbaar wat ouder en volwassener geworden. Wij hadden jaren van moeite en eenzaamheid achter de rug; zij waren door schade en schande wijs geworden terzake van de Nederlandse relaties.

Aan dat normaliseren van de verhoudingen wordt dan ook gewerkt. Men realiseert zich dat in januari 1982 voor 't eerst weer afgevaardigden van onze kerken (als waarnemers) aanwezig waren op de synode van bovengenoemde Zuid-afrikaanse kerken (afgekort als GKSA) te Potchefstroom! Vorig jaar hebben de lezers kunnen kennismaken van de toespraak van prof. J. Kamphuis bij die gelegenheid (vgl. *De Ref.*, 30 jan. 1982).

Komplikaties

Tot zover is de gang van zaken nog tamelijk overzichtelijk. Maar de werkelijkheid is toch ingewikkelder dan deze vertelling doet vermoeden. Ook over die ingewikkeldheid willen wij nu iets zeggen. Dat biedt de lezer gelegenheid om ook de moeite van de kerkelijke correspondentie zich in te denken.

Er zijn namelijk nog meer mensen in dit land, die zich *gereformeerd* noemen. Dat is in Zuid-Afrika trouwens ook het geval, maar dat laten we op dit moment rusten; ons verhaal is voorlopig al ingewikkeld genoeg.

Het gaat ons nu om Nederland. In Nederland wonen ook christelijke gereformeerde gelovigen en Nederlands gereformeerde gelovigen. Niet alleen wij, maar ook zij verschijnen door middel van afvaardiging in januari 1982 in Zuid-Afrika en komen daar op de Potchefstroomse synode in het beeld. Zoals voor ons het jaartal 1944 karakteristiek is en een grote hoeveelheid feiten vertegenwoordigt, zo zijn voor de christelijke gereformeerden en de Nederlands gereformeerden de jaartallen 1892, resp. 1967 van grote betekenis.

1892, 1944, 1967 — al die informatie stroomt van Nederland naar Zuid-Afrika. Het is voor Nederlanders al niet zo eenvoudig om bij deze jaartallen hoofd- en bijzaken goed te onderscheiden, laat staan dan voor buitenlanders.

De christelijke gereformeerde kerken hebben al jarenlang kerkelijke betrekkingen met de GKSA. De Nederlands gereformeerde kerken zoeken momenteel die correspondentie te verkrijgen en zo staat het ook met ons. Ziet hen daar zitten, in de grote synodezaal te Potchefstroom: afgevaardig-

den van de christelijke gereformeerde, de Nederlands gereformeerde en de vrijgemaakt-gereformeerde kerken; samen beelden zij een lang en bewogen stuk kerkgeschiedenis van Nederland uit.

Hoe moeten die Zuidafrikaanse kerken op deze merkwaardige presentatie reageren? Je kunt natuurlijk proberen om met iedereen even goede vrienden te worden of te blijven en in de uitwisseling van een aantal beleefdheden blijven steken. Maar zo'n omgangsniveau is toch beneden alle peil en tegen alle stijl van de kerk.

Bovendien zorgen de Nederlanders zelf er wel voor, dat het op die manier in ieder geval niet zal gaan. Want de afgevaardigde van de christelijke gereformeerde kerken had opdracht om nadrukkelijk te verklaren, dat de correspondentie met de Nederlands gereformeerde kerken niet tegengehouden mocht worden. Immers, ook in Nederland groeiden christelijke gereformeerden en Nederlands gereformeerden naar elkaar toe. Zou daarom de GKSA niet met de Nederlands gereformeerden in zee gaan, dan zou dat stellig gevolgen hebben voor het contact met de christelijke gereformeerde kerken. Aldus sprak de gezant van de christelijke gereformeerde synode.

Na hem sprak de vertegenwoordiger van de GKN(V), zoals dat heet. Dat wil zeggen: gereformeerde kerken in Nederland (vrijgemaakt). Hij zei, in opdracht van de synode van Arnhem-1981: contact met ons sluit contact met de Nederlands gereformeerden uit.

De synode besloot om deze aangelegenheid nader te onderzoeken. Dat was januari 1982.

In september 1983 reist een afgevaardigde van de GKSA naar Nederland om de synode van de christelijke gereformeerde kerken te Rotterdam gedeeltelijk bij te wonen.

Hij treft daar het volgende beeld aan:

a. De synode draait, om interne redenen, de kontaktoefening met de Nederlands gereformeerden, op een lager pitje. Men heeft in Potchefstroom beider lot ten aanzien van de correspondentie aan elkaar verbonden, maar in Nederland wil men toch liever nog enige afstand bewaren.

b. De kontaktoefening tussen de christelijke gereformeerden en de vrijgemaakt-gereformeerden is gedaald tot op haar laagste punt. Deze zaak is zóver teruggedraaid, dat daarvan nog slechts een walmende vlaspit is overgebleven. 'Droefheid' en 'afkeuring' kenmerkten de synodale besluitvorming.

Konklusie uit a. en b. is, dat de Zuid-Afrikaanse afgevaardigde een situatie van grote machteloosheid in Nederland aantrof.

Op zo'n moment voelt een afgevaardigde de zwaarte van zijn opdracht. Immers:

- hij wil vriendelijkheid en hoffelijkheid ten toon spreiden;
- hij kan moeilijk beslissingen nemen in zaken, die binnen zijn eigen kerkverband nog bestudeerd worden;
- hij mag zich niet met zaken bemoeien, die hij niet kent of die hem niet aangaan;
- hij kan de wet niet gaan stellen in het huis van zijn gastheer;
- hij heeft duizenden kilometers gereisd om verkregen banden te bestendigen en tegelijk eventuele toekomstige kontakten niet in de weg te staan.

Wat heeft deze afgevaardigde toen gezegd?

Het ND van 28 sept. 1983 vatte dat als volgt in grote, vette letters samen: *Contact met christelijke gereformeerden wordt niet verbroken.*

Wanneer dit inderdaad het centrum van de boodschap is geweest, vraagt een mens zich toch in gemoede af hoe men aan deze afgevaardigde een dergelijke boodschap heeft kunnen meegeven. Want was er dan iemand, die om die verbreking had gevraagd? In ieder geval waren *wij* dat niet en dat is door onze deputaten ook zeer duidelijk aan de GKSA te verstaan gegeven.

Niet, dat er zich aan de horizon geen problemen vertonen ten aanzien van deze zaak. Het is natuurlijk een eigenaardige en uiteindelijk ook een onmogelijke zaak, wanneer straks de GKSA zou corresponderen met de christelijke gereformeerde en de vrijgemaakt-gereformeerde kerken, die onderling nauwelijks meer een woord aan elkaar kwijt kunnen. Dat probleem mag niet genegeerd worden en evenmin door een machtsspreuk geëlimineerd worden. Wanneer ook in Zuid-Afrika realiteitsbesef en normbesef samen opgaan, zal men ook ginds uiteindelijk geen vrede kunnen hebben met zo'n dubbele correspondentie. Die zaak zal dan ook stellig aan de orde gesteld moeten worden. Van die zijde heeft men tien jaar geleden al uitgesproken dat men het probleem van de dubbele correspondentie in studie wil nemen (vgl. *Acta Kampen-1975*, p. 112 (en 485)).

Het zou een diepe weldaad zijn wanneer juist vanuit een buitenlandse gereformeerde kerk Nederlandse kerken die elkaar niet kunnen vinden, vermaand zouden worden vanuit de normen, die Christus ons voor de kerkelijke samenleving heeft geleerd. Wie anders dan Hij kan ruimte scheppen en perspectieven openen in vastgelopen situaties? Hij kan een buitenlandse kerk ervoor gebruiken om hulpbehoevende Nederlandse kerken een handreiking te doen.

Samen onder de norm van Christus

Nu zijn wij, dachten we, precies waar we wezen

moeten. Wij behoren in het kader van kerkelijke correspondentie elkaar de norm van Christus voor te houden. Anders wordt de profetie uitgeblust. Een profeet heeft allereerst de opdracht om een *zaak* te stellen, ook ten aanzien van een buitenlandse kerk. En met dat 'stellen van een zaak' bedoelen wij het normatieve spreken vanuit de Schrift over een konkrete aangelegenheid, die voor de kerk van levensbelang is. Het gaat ons niet om zaakjes, maar om de zaak van de kerk in de wereld: haar roeping onder de volken, haar opdracht tot eendracht in het geloof, haar taak om de waarheid van de Schrift te bewaren en trouw te beheren.

Bij die 'zaak' hebben wij elkaar maar al te zeer nodig in de wereld van vandaag. Levend voor het aangezicht van God, leven we ook voor het oog van elkaar. In de kerkelijke correspondentie behoort deze profetische taak niet genegeerd, maar juist geactiveerd te worden. Toespraken op elkaars synoden behoren dááaraan dienstbaar te zijn.

Wij hebben niet de roeping elkaar de *wet* te stellen. Dat moeten onze kerken niet doen in Potchefstroom en dat kan de GKSA niet doen in Rotterdam.

Wij moeten ook geen correspondentie zoeken met buitenlandse kerken om zoveel mogelijk buitenlandse vrienden om ons heen te verzamelen, die op gezette tijden als vriendelijke vrienden ons over de eerwaarde kuif komen strijken. Want door grote aantallen vrienden wint onze Nederlandse zaak niet één gram aan gewicht voor het aangezicht van God.

Wij zijn er wél om Christus aan elkaar te vertonen en elkaar op die wijze te helpen in problematische situaties, waarin het kerkelijke leven zo vaak dreigt vast te lopen.

Zegt dus een christelijke gereformeerde afgevaardigde in Potchefstroom: geen kontakt met ons, *tenzij* ook met de Nederlands gereformeerden — dan valt te vragen of dit gesproken is vanuit de norm van Christus.

Zegt daarna een vrijgemaakte afgevaardigde in opdracht van de synode van Arnhem: geen kontakt met ons, *indien* ook met de Nederlands gereformeerden — dan valt hetzelfde te vragen.

Op dit niveau zullen wij met elkaar hebben te handelen. Zo niet, dan maken wij van Christus' zaak op aarde een menselijk zaakje, dat wij wel eens even met onze kerkpolitieke meesterzetten in stand zullen houden. Aan die zielige vertoning zal geen mens meedoen die zich realiseert, wat het betekent om in deze wereld 'kerk van Christus' te mogen heten.

C.T.

DOOD EN LEVEN BIJ COURBET (slot)

4. Courbets doel: 'levende' kunst

Creatieve mens en creatieve natuur congeniaal

Tot hiertoe hebben we twee thema's aangeroerd, leven en dood. Of nee, eerst de dood, toen het leven. Deze volgorde is niet zonder betekenis. De beweging gaat bij Courbet van donker naar licht. De meester van Ornans zoekt de 'verborgen plaatsen' (Foucart), waar in een geheimzinnig donker leven ontstaat. Dit donker is voor hem essentieel. Toen hij eens met Max Claudet uit schilderen ging, bleek Courbet te starten met een zwart geprepareerd doek.²⁵ Hij nam als uitgangspunt het gedrag van de zon, die 's morgens langzaam een donkere wereld zichtbaar maakt. De levensprocessen boeien deze kunstenaar niet slechts als onderwerp. Hij wil zich er mee — als met de bron van creativiteit — vereenzelvigen. Dit geeft aan zijn werk én werkwijze een verdieping die men bij de gangbare opvatting van 'realisme' niet zou verwachten. Slechts ogenschijnlijk is hij wat we meestal een 'realist' noemen.

Zijn drijfveer is echter niet: werken *naar* de natuur, maar: *als* de natuur. Congeniaal. Deze intentie geeft aan zijn werk iets van 'betovering' (W. Hofmann). Courbet hecht dan ook minder sterk aan het etiket 'realist' dan zijn optreden doet vermoeden. In hetzelfde jaar dat hij dit etiket als een vaandel ontrolt boven zijn barak bij de Wereldtentoonstelling, 1855, maak hij duidelijk dat een leus als 'onbevooroordeeld' (of: 'alleen de feiten') niet zijn uiteindelijke streep punt aangeeft. Ter toelichting op zijn uitdagerende privé-expositie schrijft hij: 'Levende kunst maken, dat is mijn doel'.²⁶

Deze uitspraak, in zijn eigen catalogus, klinkt als een manifest. Ze onthult meer van zijn diepste motieven dan allerlei slagwoorden die hij van anderen leende, of die hem, zoals hij verklaart, min of meer door de omstandigheden werden opgedrongen. 'Levende kunst' — dat is het doel.

Reële allegorie

Maar waar slaat dat op, 'levende kunst'? In zijn barak bij het terrein van de Wereldtentoonstelling hangt Courbet zo'n veertig van zijn doeken. Hij groepeerde ze rondom het tweede geweigerde schilderij, dat evenals *Een begrafenis te Ornans* nog altijd als een van zijn hoofdwerken telt. Het is weer een reuzendoek. Met een titel die verradt dat Courbet paradoxen niet schuwt: *Atelier van de schilder: reële allegorie, een fase van zeven*

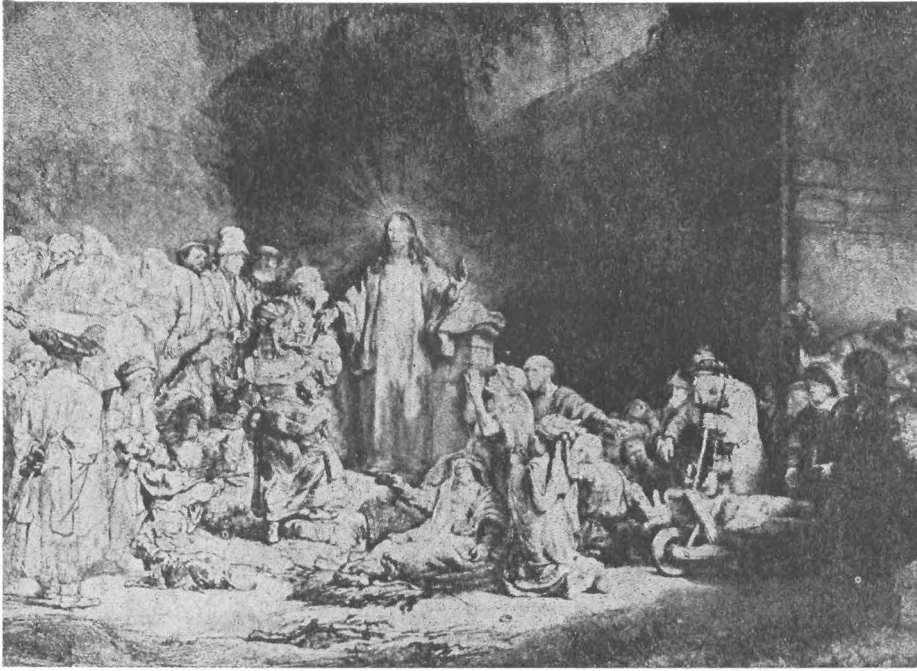
jaren uit mijn leven samenvattend. Met de eigenaardige verbinding 'reële allegorie' wijst Courbet er weer op, dat zijn realisme ('alleen de feiten') verdiepingen kent zoals gebruikelijk bij een allegorie (symbolische compositie van 'feiten'). Door dit schilderij, kortweg *Het atelier*, tot middelpunt van zijn privé-expositie te maken, krijgt het eenzelfde manifest-waarde als de uitspraak in de begeleidende catalogus: 'Levende kunst maken, dat is mijn doel'.

Vragen we nu nogmaals wat Courbet bedoelt met 'levende kunst', dan moet m.i. *Het atelier* hierop het beeldende antwoord vormen. En dat is het ook. In dit tweede hoofdwerk komen de lijnen van de beide thema's — dood en leven — samen. Ook in deze volgorde; van dood naar leven. De sfeer van 'betovering', die als een waas over Courbets werk ligt, ontspringt niet alleen aan het verlangen te willen creëren 'als de goede God'. Courbet, die de dood *in* het leven proeft, schildert vanuit de vooronderstelling dat de levensbronnen *in* de schepping liggen. Het is deze intentie die hem, naast het scheppersmotief, ook doet grijpen naar verlossings- en heilandmotieven. Op de achtergrond van *Het atelier* staat *Een begrafenis te Ornans*. Door zijn kunstenaarschap wil Courbet het met de dood bedreigde leven veilig stellen... Daarmee komt het artistieke bedrijf onder hoogspanning te staan.

De 'naakte waarheid' in plaats van Christus.

Het atelier is zo'n complex werk dat het eigenlijk een aparte behandeling vraagt.²⁷ Beknoptheid heeft echter ook voordelen, want na de besproken werken moeten bepaalde scharnierpunten wel in het oog vallen. Dat we bij dit doek — ruim driehalve meter hoog en zes meter breed — weer met een historie-schilderij te maken hebben, hoeft niet meer verklaard.

We zien (afb. 10) een groot aantal mensen op symbolische wijze Courbets atelier bevolken. Ze worden in twee groepen verdeeld door de dominerende middenpartij, waarbij ze ook letterlijk wat in de schaduw vallen. In het middendeel van dit ongelede 'drieluik', zien we van links naar rechts: een plattelandskind, op de ateliereszel een groot doek dat een landschap voorstelt, en de meester zelf die hieraan zit te werken. Dit middengedeelte wordt op zijn beurt gedomineerd door een vrouwe-

Afb. 11.
Rembrandt, *Christus geneest de zieken* (de Honderdguldensprent), ets, ca. 1650.

Afb. 10.
Courbet, *Het atelier*, 1855 (Geschilderd voor de Wereldtentoonstelling. En daar geweigerd). Afm. 359 x 598 cm.

lijke naaktfiguur. Hierin kunnen we moeilijk het model van de schilder zien, daar hij met de rug naar haar toe zit. Eerder wendt zij zich naar hem, naar zijn bezigheid. Wie of wat stelt deze vrouw voor? Bij een allegorie wordt zoiets afgelezen uit de attributen. Is er iets dat als attribuut in aan-

merking komt? Aan haar voeten liggen demonstratief haar kleren. In haar handen houdt ze een onbewerkte lap stof. Tegen de achtergrond van het reeds besproken werk, laat dit zich nu wel 'lezen'. De figuur stelt precies voor wat uitgebeeld is: een vrouw die zich heeft ontkleed. Ze staat niet

model. Historisch gezien zou ze Eva kunnen voorstellen, of een traditionele Venus, of een Muze. Maar de lap stof geeft geen aanknopingspunt. Ze is slechts geschilderd in haar eigen hoedanigheid; m.a.w. we zien wat we al eerder zagen: 'de vrouw stelt zichzelf voor'.

We staan inderdaad voor een 'reële allegorie': de werkelijke situatie verschilt niet van wat op zinnebeeldig niveau wordt bedoeld. Het ervaringsfeit valt samen met de symboolwaarde. De beide niveau's schuiven ineen. Zodat men de vrouw terecht heeft opgevat als een nieuwe versie van *nuda veritas* (de 'naakte waarheid'). De zichtbare en tastbare werkelijkheid, stelt niets anders voor drukt niet meer uit, verwijst niet naar iets hogers, dan de blote feiten. De slechts naar zichzelf verwijzende werkelijkheid — dat is de waarheid.²⁸

Welke hoge pretenties Courbet hier eigenlijk voert en welke verdiepingen in dit standpunt besloten liggen, wordt beklemtoond door het feit dat hij zijn compositie heeft opgebouwd als het kennelijke tegenbeeld van Rembrandts beroemde *ets Christus geneest de zieken* (beter bekend als de *Honderdguldensprent*), afb. 11.²⁹ Vergelijkt men beide kunstwerken dan dringt zich tenminste één ingreep op: de plaats van Christus wordt ingenomen door de 'naakte waarheid'. Dit herinnert ons aan de Time-Life-auteur Schneider, die losjes opmerkte dat Courbet nog vóór de 'zondeval' leefde. Sterker dan deze auteur beoogt, typeert hij een geestelijk klimaat dat juist wel betrekking heeft op Courbet. Hier vindt metterdaad iets als een herhaling van de zondeval plaats. Bewust en consequent wordt gekozen tegen Christus en zijn levenherstellende kracht. In naam van een waarheidsontwerp.

Is de 'kringloop' te doorbreken?

Waar toe inspireert deze nieuwe waarheidsopvatting? Ook Courbet heeft in de mensenwereld een scheiding aangebracht. Links van de atelier-ezel zijn mensen uit alle lagen van de bevolking onverbonden bijeengebracht. De wijze waarop zij daar aanwezig zijn — zwijgend, wachtend, in zichzelf besloten — herinnert dadelijk aan de sfeer van *Een begrafenis te Ornans*. Vooral de groep direct links van de ezel, in de schaduw, verwijst rechtstreeks naar het leven-in-de-ban-van-de-dood. Dit deel van *Het atelier* is in afb. 12 uitgevergroot. Op de vloer, in de schaduw, zien we een gezette moeder in een donker kleed, die haar kind de borst geeft. Daar boven een soort hangende St Sebastiaan, half ledepop, half mens. Aan zijn voeten, in een krant, een doodshoofd. Deze cyclus wordt geflankeerd, links, door de man met hoge hoed, die, geheel in 't zwart, naar de grond kijkt:

Afb. 12.

Courbet, detail van afb. 10 (de partij links van de ezel, die het diepst in de 'schaduw des doods' ligt). Geboorte, leven en lijden, dood en begrafenis, — het is voor de natuurlijke mens een cyclus. Ook de Prediker moet erkennen, dat wij uit onszelf niets kunnen ontdekken van Gods werk onder de zon (8 : 17). Hoe vaak worden wij niet zó door de feiten overweldigd, dat we die voor de volle werkelijkheid aanzien! Ook David was niet onbekend met deze ervaring. Hij dichtte: 'Mijn ziel kleeft aan het stof'. Maar de Geest leerde hem ook het antwoord. Toen smeekte hij: 'Maak mij levend door Uw woord'. (Ps. 119 : 25)

de doodgraver. Op het linker 'paneel' van ons 'drieluik' staat hij centraal; evenals in Courbets commentaar. De mensen aan deze zijde, schrijft de meester, uitbuiters en uitgebuiten, leven van de dood. Aan de andere zijde, dus aan de kant van de 'waarheid', staan de mensen die allen iets met kunst en leven te maken hebben. Het zijn bij name bekende schrijvers, dichters en kunstliefhebbers, waaraan, op de vloer, een liggend kind is toegevoegd dat tekent, en bij het venster een minnend paar. Maar ook zij die het leven van een kunstenaar kennen en de kunst van het leven verstaan, ook zij hullen zich in een mysterieuze onbeweeglijkheid. Waarop wachten zij? In de schemerige afdelingen, zowel links als rechts, is er niemand die zich verroert. Alleen in de middenpartij is actie en alleen daar valt helder licht. De enige die

handelend optreedt is de geschilderde Courbet.

In dit contrast ligt de zin-kern van het schilderij besloten. Het is het contrast, schrijft H. W. Janson, tussen de actieve schepper en de wereld rondom hem, die wacht... 'om tot leven gewekt te worden'.³⁰

Levenwekkende kunst

We stuiten hier op het motief — in optima forma — van de kunstenaar die leven wekken wil. Dit is niet zonder meer een kwestie van arrogantie, de 'waarheid' staat achter hem (al valt op, dat niet hij achter de 'waarheid' staat).

Hoe legt Courbet het verband? Temidden van al die mensen werkt hij aan een landschap. Uiteraard een landschap. Want de waarheid luidt hier, dat de mens 'van huis uit' natuur is.³¹ Zij zijn zich dit duidelijk niet, of niet voldoende, bewust. De enige die in deze situatie de heilsweg ziet, is Courbet. De mens, door de historische en maatschappelijke omstandigheden gecorrumpert, moet weer(!) op de ongerepte 'bron' van zijn bestaan betrokken worden. Niet toevallig stelt het schilderij-in-het-schilderij het dal van de Loue voor, Courbets geboortegrond. Het landschap, stelt Hofmann, wordt ons voorgehouden als een spiegel. 'In haar herkent de mens zichzelf, zijn oorsprong.'³²

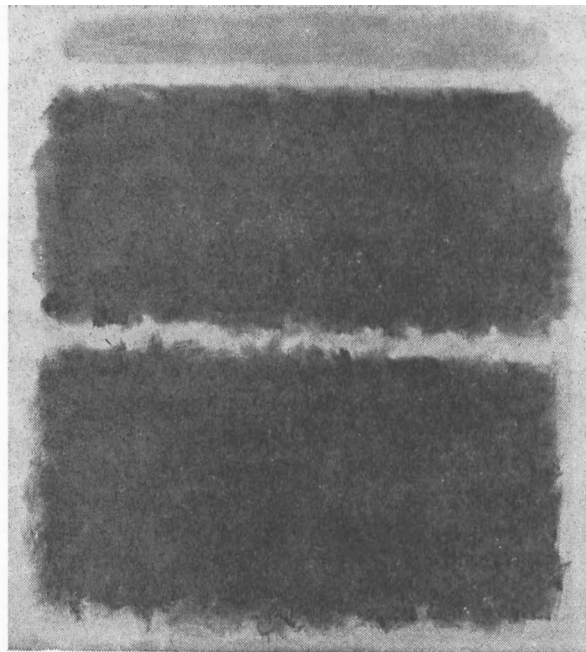
We hebben hier te maken met een historischildering. Maar net als bij *Een begrafenis te Ornans* ondergraaft Courbet het niveau waarop hij spreken wil. Opnieuw, en duidelijker nog, verdwijnt de geschiedenis uit het gezichtsveld, ten gunste van 'de' natuur. Een natuur, opgevat als spiegel voor de menselijke scheppingsdrift³³ en als bron van eigen levenskracht. De relatie tussen kunst en leven wordt hier wel zeer nauw. Evenzo de relatie tussen kunst en werkelijkheid in het algemeen. De kunstenaar op *Het atelier* zit niet aan een venster. Nadrukkelijk drapeert Courbet een lap stof over de bovenrand van het doek dat op de ezel staat. De schilder kijkt niet naar een landschap, hij werkt eraan. Onze aandacht wordt gevraagd voor een geschilderde realiteit. En voor de realiteit van het schilderen.

Dit maakt ons attent op het laatste punt. Niet alleen de geschiedenis, ook de natuur treedt uiteindelijk terug. En wel ten gunste van de kunst. De samenleving in al haar geledingen, de mensen in beide afdelingen, zijn symbolisch samengetrokken binnen de wanden van een... atelier. Nog onverbonden wachten de aanwezigen om door de creatieve daad opgenomen te worden in een levende verbondenheid met de vermeende bron van alle zijn. Hier ligt het centrum van dit meesterwerk, en hier, in de artistieke act, vindt een wederkerige creatie plaats. 'De schilder wekt op

het doek de natuur en wordt door haar opgewekt, vernieuwd', concludeert Hofmann. De vruchtbare verbinding komt tot stand door de kunst. Van daar wordt die geacht door te werken op alle geledingen van de samenleving. Hofmanns slotsom luidt dan ook: wanneer Courbet zegt, dat hij schildert als de goede God, bedoelt hij, 'dat het penseel niet slechts beelden, maar leven tevoorschijn roept' (608).

De kunst opnieuw gefundeerd in rite en magie

Gaandeweg zal duidelijk geworden zijn, dat de afstand tussen Courbet en de moderne kunst kleiner is dan meestal wordt aangenomen. Het behoeft geen verder betoog, dat het artistieke bedrijf hier zichzelf tracht te overstijgen op dezelfde wijze als bij veel modernen waarneembaar is. Wat Hofmann bij *Het atelier* noteert — 'de kunstenaar hanteert het penseel als levenwekkende toverstaf' — voert ons rechtstreeks terug naar het begin van ons relaas. Naar de woorden van de Amerikaanse criticus Rosenberg, die bij Barnett Newman noteerde: de kunst wordt opnieuw gefundeerd in rite en magie. Evengoed valt te denken aan Mark Rothko, over wie Rosenberg schrijft: 'Hij wijdde

Afb. 13.

Rothko, *Mauve en oranje*, 1961. Naar eigen zeggen elimineert deze kunstenaar alles wat tussen de beschouwer en 'de idee' in staat, zoals herinnering, geschiedenis, geometrie. Hij had zijn hoop gevestigd op de re-naissance van zijn eigen ik; door zichzelf als het ware te transcenderen, d.i. onafhankelijk van de wereld der feiten te geraken. Dat is het einde van de weg die begon met 'alleen de feiten'. De 'naakte waarheid' blijkt te leiden tot een be-rooide kunst en annulering van de persoonlijkheid. Rosenberg spreekt in dit verband van een 'anti-zelf'.³⁶

z'n atelier tot een plaats voor rituelen van dood en wedergeboorte' (103).

Wat bij Courbet nog min of meer schuilgaat achter talloze 'realistische' beelden van mens en dier in de natuur, is in de kunst van vele moderne meesters uitgewerkt en tot volle wasdom gekomen. Daarom hoeft het niet te bevreemden, zelfs de meest 'abstrakte' kunstenaar te horen beweren, dat hij beschouwd wenst te worden als 'realist'.³⁴ Ook is wel in te zien, dat er een weg voert van Courbet naar de Duitse magiër Joseph Beuys, die de samenleving ziet als een 'sociale plastiek'.

La bataille réaliste, de 'slag om de werkelijkheid', is nog niet ten einde.³⁵

WILLEM L. MEIJER

²⁵ Bruno Foucart, *Courbet*, z.j. (1978), p. 78.

Als 15, p. 348.

²⁷ Een poging deed ik op de B&W-studiedag 29 april 1978. Zie brochure *Moderne kunst in onze maatschappij* (nu in beheer van de EH, Amersfoort), p. 14-33.

²⁸ W. Hofmann wees op de sterke parallel tussen het realisme van de jonge Courbet en het naturalisme van de jonge Marx, en hun beider religieuze geladenheid (Zie *Malerei und Theorie, Das Courbet Colloquium* 1979,

Frankfurt a/M. 1980, p. 91 e.v.). Vandaar dat wat S. Griffoen de 'dialectiek van de naaktheid' heeft genoemd, te lezen is als een onbedoeld commentaar op de *nuda veritas* van Courbet (Vgl. *Radix*, jrg. 8, no 3 — juli 1982 —, p. 168).

²⁹ Op dit verband is expliciet gewezen door W. Hofmann en B. Schug (zie noot 27).

³⁰ H. W. Janson, *History of art*, New York 1966, p. 490.

³¹ Hier is de bekende uitdrukking van de filosoof Feuerbach gekozen, omdat Courbets voorstelling op dit punt diens ideeënwereld overlapt.

³² Als 7, p. 599.

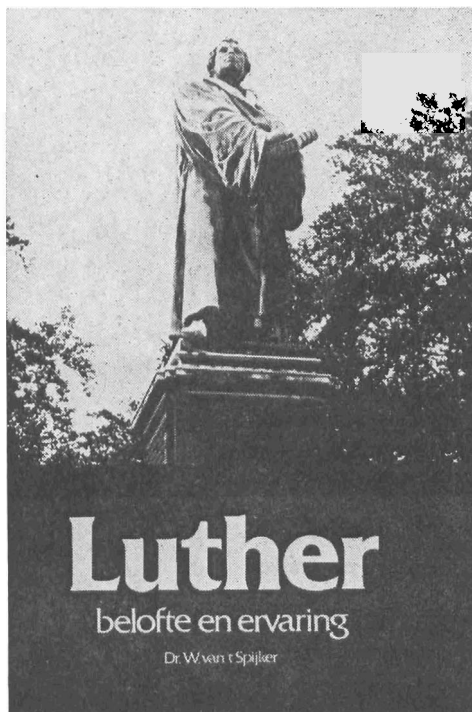
³³ Zo deed bijv. ook Paul Klee (vgl. mijn *Kunst en maatschappij, contouren van een culturele revolutie*, Goes 1977, p. 189/190).

³⁴ Zie bijv. het opstel *Mondriaans scheppend realisme* (een bijdrage van J. M. Harthoorn voor het tijdschrift *Tableau* (jan/febr. 1979), p. 26 e.v.), waaruit blijkt dat ook Mondriaan naar 'levende kunst' zocht, in de zin van Courbet.

³⁵ Ook Beuys meent door zijn kunst 'het doodskarakter van deze tijd' te kunnen overwinnen, net als Courbet door te beginnen met het afwijzen van elke autoriteit. (Zie cat. *Joseph Beuys*, Berlin/Rotterdam 1979/1980, p. 64).

³⁶ Als 2, p. 106. Ook anderen, vóór- en tegenstanders, hebben ingezien, dat we hier een terrein betreden van enkel tegenspraak. (Zie alleen al de titel van de Suhrkamp-bundel *Realismus als Widerspruch* (Hrg. Claus Herding), Frankfurt a/M. 1978).

Een compleet en handzaam LUTHER-boek

DR. W. VAN 'T SPIJKER

LUTHER — belofte en ervaring

De kerkhervormer Maarten Luther staat in onze tijd meer dan ooit in de belangstelling. Zijn visie op kerk en staat, rechtvaardiging en geloofsaanvechting blijkt ook voor de tegenwoordige mens van groot belang.

De auteur belicht Luthers leven en werk vanuit de begrippen belofte en ervaring. Op die manier wordt Luther als méns geschilderd, en niet als een onbereikbaar figuur uit de kerkgeschiedenis.

Het eerste deel van dit boek staat stil bij een aantal belangrijke perioden en gebeurtenissen in Luthers leven. De theologische achtergronden daarvan worden in het tweede deel uitgewerkt.

De vele foto's en prenten, de registers, de uitgebreide literatuurverwijzingen, een tijdtabel en een kaart maken deze uitgave tot een compleet en handzaam Lutherboek.

256 pag. ruim geïllustreerd
paperback f 27,90 gebonden f 29,75

Verkrijgbaar bij de boekhandel en bij de uitgever:

OOSTERBAAN & LE COINTRE b.v. Westwal 45, 4461 CM Goes, Tel. 01100-15591